

Kur'an'ın Nüzulünün 1400. Yılı Anısına

DIYANET İLMİ DERGİ

KUR'AN

- ÖZEL SAYISI -

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 856
İLMİ ESERLER - 138

Tashih
İsmail DERİN

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN
İsa YÜCEL

Baskı
Cem Veb Ofset
Tel: (0312) 385 37 27

2.Baskı, Ankara - 2012

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 13.09.2011/57

ISBN
2012-06-Y-0003-856
ISBN: 978-975-19-5234-9
Sertifika No:12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel. (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

KUR'AN'DA İNSAN VE TOPLUM*

GİRİŞ

Kur'an, insanın çok güzel bir şekilde yaratıldığını (Tin, 95/4) ve yaratılmış bulunan varlıkların hepsinden değil, çoğundan şerefli kılındığını bildirir (İsra, 17/70). Ancak insana verilen bu yücelik, sınırsız ve sonsuz değildir. Kendisine verilen bu yüce niteliklerin, nimetlerin farkında olmadan yaşayan, Yaratıcısını tanımayan ve O'nun istediği bir hayatı tercih etmeyenlerin ellerinden bu yücelik ve şeref mertebesi alınmaktadır. Onlar, varlık kategorisinin alt basamaklarına hatta hayvanlardan daha aşağı mertebelere düşmektedirler.¹ Bu düşünüş, "insanın kendi aslı, olumlu kimliğini saptırmasının -başka bir deyişle yozlaştırmasının- bir sonucudur: Yani, insanın kendi yaptıklarının ve yapmayı ihmal ettiklerinin sonucu."²

İnsanın yüceliği, hem fiziki hem de ruhsal yetenekleri cihetiyledir. İnsan, tertemiz bir fitrat ve geliştirilebilir yeteneklerle donatılmış olarak dünyaya gönderilmiştir. İnsan, bildirilen güzellik ve yücelikleri idrak edebilecek şekilde güzel yaratılmış olması yanında, ilâhî ahlâk ve niteliklere sahip olarak gelişme ve olgunlaşmaya da kabiliyetli bir varlıktır. "Ve Andolsun insan benliğine; ve onu üstün ve yetenekli bir varlık olarak düzenleyen, sonra da ona doğru ile yanlışı birbirinden ayırt etme yeteneği bahşeden; (ayrıca hakikati apaçık ortaya koyan âyetler göndererek), ona kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu öğreten yüce Rabb'e!" (Şems, 91/7-8).

* Doç. Dr. Musa BİLGİZ

1 Tin, 95/5; Furkan, 25/44; Araf, 7/179.

2 Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev., Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst., 1996, III, 1284, dipnot: 3.

İnsanın yüceliği, maddi ve manevi her türlü güzelliği kapsar. İnsanın güzelliği, duygusuz olan şekil ve suretinde değil, duygusunda ve özellikle “güzellik, iyilik, hakikat” denilen mânâyı anlamasındadır. Daha da ötesi, onun güzelliği, Allah’ı ve O’na ait en güzel kemal sıfatlarını tanıyıp, ilahî ahlâk ilkeleriyle donanmış olmasındadır. İnsan, ilk doğuşunda bu olgunlukta değil, fakat bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerleyebilecek kabiliyette yaratılmıştır.³

İnsan, en güzel ile en çirkin eylemler ve duygular arasında gidip gelebi- len bir varlıktır. Bazen ilahî vahye muhatap olmak, Allah’la konuşmak ve O’na dost olmak gibi makamlara ulaşır,⁴ bazen de en vahşi hayvanların bile yapamayacağı kötülükleri yapar ve “Cehennem’in en alt tabakasında” (Nisâ, 4/45) olacak kadar aşağı düşer.

İnsanın yeteneklerinin artma veya eksilmesi, varlık alemindeki ilahî ayetleri yani işaret ve belgeleri önemsemesine bağlıdır. Mükemmel bir yaratılışla varlık aleminde yer alan insan, Yaratıcısını dikkate alarak davranışlarına yön verdiğinde, bu özelliklerini muhafaza ederek dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşabilmektedir. Aksi durumda ise, belki hiçbir varlığın düşemeyeceği bir noktaya yani varlık kategorisinin en alt, en değersiz basamaklarına kadar ulaşabilmektedir (Tin, 95/4-5). Geçmişte ve günümüzdeki bazı insanlara ve yaptıklarına baktığımızda, insanın bu düşüş ve vahşetlerinden birçok sahneler görürüz. Bu olumsuzluklardan kurtuluş, ancak iman ve salih amellerle mümkündür (Asr, 103/1-3). Yüce Yaratıcı, insanı yarattıktan sonra cehalet ve şaşkınlık üzere terk etmemiş, onu evham ve hayalleriyle baş başa bırakmamıştır. Aksine onu sevmiş ve merhamet etmiştir. Bu sevgi ve merhametinin gereği olarak da ona Kitap, Peygamber ve yalnızlığını giderecek bir eş vermiştir. Kur’an, hem eşler arasında ve hem de genel olarak insanlar arasında Allah’ın, sevgi ve merhamet duygusunu yarattığını bildirir (Rum, 30/21).

1-İnsanın Anlam ve Mahiyeti

İnsan kelimesinin, sözlük anlamı itibariyle iki farklı kökten türediği ifade edilmektedir. Bunlardan birisi ünsiyet, diğeri de nisyan kelimeleridir.

Ünsiyet, yakınlık, nefret etmenin zıddı demektir. İnsan, sosyal hayatta hem cinsleriyle ve diğer varlıklarla ünsiyet, sevgi ve yakınlık ilişkisi kurabilen bir varlıktır. İnsanlar, ancak ünsiyet yani kaynaşma, sevgi, saygı ve birbirine

3 Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitapevi, İstanbul 1971, VIII, 5935-5937; Kutub, Seyyid, *Fi Zilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire 1986, VI, 3932.

4 En'am, 6/19; Zümer, 39/65; Yunus, 10/62; Fırkan, 25/18; Bakara, 2/253; Nisa, 4/164.

karşı dostluk kurmakla hayatlarını devam ettirebilir. Bu yüzden insanın doğuştan yani fitratı itibariyle ünsiyet eden yani medenî bir varlık olduğu ifade edilir. Çünkü insan, ülfet ve ünsiyet edilebilecek her şeyle yakınlık ve dostluk kurabilmektedir. Nitekim peygamberimizden yapılan bir rivayette, "Mü'min ülfet eder, ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet edilmeyen kişide hayır yoktur..."⁵

İnsan kelimesinin türemiş olabileceği ikinci kelime, nisyandır. Nisyan ise, unutmak anlamına gelmektedir. Bu durumda insan, unutan, unutkan bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim insan, çoğu zaman Yaratıcısını ve kendisine verilen nimetleri unutur ve O'na karşı nankörlük eder.⁶

2- İnsanın Yaratılış Aşamaları

İnsan, ruh ve bedenden meydana gelmiş bir varlıktır. Kur'an ve hadislerde insan kelimesi, "ins, nas, insan" ve "ibn-i âdem" gibi ifâdelerle kullanılmıştır. İnsan, Allah'ın yeryüzüne halife olarak gönderdiği bir varlıktır (Bakara, 2/30). O, yeryüzünde, Allah'ın vahyine dayalı âdil bir sistem kurarak onu yeryüzünde yaymakla yükümlü kılınmış bir varlıktır.⁷ Kur'an, insanın tek yönlü maddî bir varlık değil, manevi yönü de bulunan bir canlı olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Allah, yeryüzünde kendi kanunlarının tatbik edilmesi için ona halifelik görevi yüklemiştir. İnsan, yeryüzünde halife kılınmakla, büyük bir şeref ve sorumluluk yüklenmiştir (Ahzâb, 33/72).

İnsanın yaratılışının farklı aşamaları vardır. Birinci aşama, insanın bir varlık olarak hayat sahnesine çıkmasıdır ki buna ilk yaratılış demektediriz. İlk insan, kuru bir çamurdan, belirli bir ölçü ve terkibe göre şekil verilmiş bir balçıktan yaratılmış, sonra ona ilahi ruh üflenmiştir (Hicr, 15/26-29). Bu ilk insanın yaratıldığı aynı nefisten de eşi yaratılmıştır (Nisa, 4/1). Yani erkek ve kadın aynı nefisten, aynı özden yaratılmışlardır. İkinci aşama ise, insanın bir anne ve babanın birleşmesinden sonra, anne rahminde oluşmasıdır. Bu oluşumun da nutfe, döllenen yumurta, cenin, ceninden kemiğe dönüşme,

5 El-Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1423, X, 441,442; et-Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415, VI, 58; en-Neysaburî, *el-Müstedrek aleş-Sahihayn*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 73; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1412, VIII, 165; el-Muttaki, *el-Hindî, Kenzu'l-Ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, I, 240.

6 İsfehani, Rağîb, *Müfredatu Elfazî'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Şam, 1997, s. 94; Kutluer, İlhan, "İnsan", TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2000, XXI, 320-323. İnsanın nankörlüğü hakkındaki ayetler için bkz. Hud, 11/9-10; İsrâ, 17/67-69, 83; Hac, 22/66; Mü'minun, 23/78; Ankebut, 29/65-66; Rum, 30/33-36; Yasin, 36/77; Zümer, 39/49-50; Mü'min, 40/61; Fussilet, 41/49-51; ...

7 Duman, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak*, Fecr Yay., Ankara 1988, III, 30.

kemiklere et giydirilmesine ve yeni bir yaratılış safhasına geçme aşamaları vardır (Müminîn, 23/12-16).

İnsan, fitrat itibariyle yani yaratılış cihetiyle İslâm'a meyillidir. İslâm'ı kabul edebilecek ve yaşayabilecek bir yapıda yaratılmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "Her doğan çocuk İslâm fitratı üzerine doğar. Ancak onu ebeveyni (veya çevresi) Hristiyan, Mecûsî veya Yahudi yapar"⁸ sözleri bunu teyit etmektedir. İnsan, yaratılış amacını gerçekleştirmek için, ihtiyaç duyduğu her türlü zihnî ve bedenî özelliklerle donatılarak, varlık mertebelerinin en yükseğine çıkabilecek bir yetenek ve kapasitede, yâni, olması gereken en güzel biçimde yaratılmıştır (Tin, 95/4). Varlıkların çoğundan üstün niteliklerle yaratılmış bulunan insanın, hiç şüphesiz yaratılış amacının olması gerekir. Bu amaç, onun kendisine bu özellik ve değeri veren Rabb'ine kulluk etmesidir (Zâriyât, 51/56). İslâm insanın varlıkların çoğundan üstün kılınmasını, erkek veya kadın, beyaz veya siyah, zayıf veya kuvvetli, fakir veya zengin herhangi bir millet veya kabile farkı gözetmeden, devamlı olarak bütün insanlığa tanımaktadır. Allah, insanın dışındaki bütün yaratıkları ona yardımcı kılmış (Bakara, 2/29), insanı da başıboş olarak ya da bir eğlence olsun diye yaratmamıştır.⁹

İnsanın yeryüzünde tek hedefi olmalıdır. Bu hedef, tüm düşünce, söz ve amellerinde Allah'a itaat ve ibadet niteliği üzere bulunmaktır. İnsan, ancak bu anlayış ve davranış sonucunda huzur ve güven hisseder. Kur'an'a göre iyilik ve kötülük duygusu, yaratılıştaki herkeste fitri olarak mevcuttur. Bu mevcudiyetin ötesinde insan nefsi, iyilik ve kötülüklere eşit derecede kabiliyetlidir. Nefsimizdeki iyilik veya kötülükten birinin diğerine galip gelmesi, fitri bir nitelik değil, sonradan oluşan tali sebeplerledir.¹⁰ İslam Dini'nde, insanları doğuştan "iyiler" ve "kötüler" diye kategorik bir ayırma tabi tutmak söz konusu değildir. Ancak Allah, her canlıya bir iyilik, kötülük; kâr ve zarar duygusu vermiştir (Şems, 91/7-11). Bu mânâda ilham, her nefiste (canlıda) bulunan ilahi bir yetenektir. Bu, sadece insana özgü değildir. Her canlıda

8 Malik B. Enes, *Muvatta*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Kahire I, 241; Buharî, *Kader*, 25, Cenaiz, 91; Müslim, *Kader*, 22; Ebu Davud, *Sünen*, Daru'l-Fikr, Beyrut, tsz., *Kitabu's-Sunne*, 18; et-Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, tsz., *Kader*, 5; İbn Hanbel, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire, tsz., II, 233; İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1414, I, 336; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Mektebetü'l Ulum ve'l-Hikem, 1404, I, 283; Abdurrezzak, *Musannef*, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut 1403, XI, 119; Beyhaki, *Şuabu'l-İmân*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410, I, 97; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1412, VII, 441.

9 Kiyâme, 75/36; Mü'minün, 23/115.

10 Elmalılı, VIII, 5839.

kendini koruma, savunma, yaşayabilmek için faydalı ve zararlı olanı ayırt etme kabiliyeti vardır.¹¹ Varlıkların iç dünyalarına işlenen bu ilham/ilim olmasaydı, canlıların yaşaması mümkün olmazdı. Ancak davranışlarıyla nefsini yüceltmek veya alçaltmak insana özgü bir ayrıcalıktır. Kim Allah'ın mesajlarını, zikrini yani uyarılarını görmezlikten gelirse, Allah ona bir şeytan musallat eder ve artık o şeytan onun yakın dostu olarak sürekli onunla birlikte bulunan bir arkadaş olur. O kişi de takva duygusundan uzaklaşarak nefsini yani kendisindeki olumlu duyguları köreltir ve onları da kötülüğe dönüştürür. Böylece nefsi kötülükle bütünleşmiş olur. O şeytanlar da onların sürekli küfürde kalmaları konusunda çaba gösterirler.¹²

İslâmî öğretiye göre insanın ilk yaratılış durumu, temiz ve günahsızdır. Gerçekte insan nefsi, iyilik ve kötülöklere eşit derecede kabiliyetlidir. Fakat insanın tercihleri ve değer yargıları, dinî inanç ve telakkileri, ahlâkî erdem yahut erdemsizlikleri bu eşitliği bozabilmektedir. Sonraki kazanımlarıyla fitrata aykırı davranan, fitratlarındaki o saflık ve temizliği bozanlar olduğu gibi, fitratlarına uygun davranarak kendilerini yüceltenler de vardır. Çünkü insanlarda iyiliği kabul edecek ve onu yaşayacak yetenek olmasaydı, güzel öğüt, irşad ve peygamber uyarılarının hiçbir faydası olmazdı. Yaratılıştaki kötölük işlemenin insana sevimli kılındığını düşünmek, dünyaya gönderiliş amacımız olan ilahi imtihanı daha başlangıçta kaybetme anlamına gelir. Peygamberimiz (s.a.s.) de insana hayır ve şer denilen iki yolun gösterildiğini ve şer yolunun daha sevimli kılınmadığını bildirmektedir.¹³ Yani insan, iyiliği de, kötülüğü de yapabilecek yetenekte yaratılmıştır. Dünyaya geldikten sonra bu yeteneklerinden hangisini daha çok geliştirirse, gelişimi veya alçalışı da o yönde olur.¹⁴ Bu anlamda bütün insanlar, hakikati kavrama konusunda eşit şansla doğarlar.

Kur'an, evrenin sayfalarında ya da vücudumuzda yer alan her varlığı, bir mesaja dönüştürerek insanların iman, amel ve yüksek ahlaki değerlerle donanmasına rehberlik eder. Birçok ayette, insanın derunî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap edilmektedir. Kur'an, en basitinden en karmaşığına, en somutundan en soyutuna kadar insanı kuşatan bütün varlıklar ve geç-

11 El-Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, (baskı yeri ve tarihi yok), X, 118.

12 Zuhuf, 43/36. en-Nehhas, Ebu Cafer, *Meani'l-Kur'an*, Camiatu Ümmi'l-Kura, Mekke 1409, IV, 360; İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec, *Zadu'l-Mesir fi İlmi'l-Tefsir*, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1404, VII, 314.

13 et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Daru'l-Maarif, Kahire 1119, XII, 590; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 449; el-Muttaki, el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, XV, 1296.

14 Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yay., Ankara 1985, s. 143.

mişten günümüze kadar olmuş ve olacak olaylar üzerinde, insanlığın düşünüp taşınmasını ve bunlardan dersler çıkarmasını emretmektedir. Peygamber kıssalarından, teşbih ve temsillere varıncaya, hatta düşünme ve anlamayı ifade eden kavramlara kadar birçok konu, bu anlamda bizi bir iç gözleme çağırılmaktadır. Ayetlerin sonlarındaki öğüt, ibret, tefekkür, tedebbür, taakkul, tezekkür, nazar, rü'yet ve tafakkuh gibi ifadeler,¹⁵ bir yandan dış gözlem yaparak bilgilenmeyi, düşünüp anlamayı, iman etmeyi isterken, bir yandan da aslında bizleri bir vicdan muhasebesine davet etmektedirler.

İnsanın yapısı, mahiyeti ve sorumluluk alanı hakkında bilgi verdikten sonra şimdi de onun toplum içindeki görevinden ve Kur'an'ın öngördüğü toplumsal yapı hakkında bilgi vermeğe çalışacağız.

3- Toplum

Tarihin ve insanın yaşadığı ve yeryüzünde egemenlik kurduğu en eski çağlara ait elimizdeki bütün bilgi, belge ve kalıntılar, insanın her zaman toplum hâlinde yaşadığını ortaya koymaktadır.¹⁶ Allah, insanın en eski çağlarda sade yapılı bir tek ümmet olduğunu, aralarında ihtilâf bulunmadığını,¹⁷ ihtilâfların, zamanla baş gösterdiğini bildirmektedir. Allah, anlaşmazlıkları gidermek, insanları toplumsal birliğe yöneltmek ve bu birliği, yasalarıyla koruma altına almak için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İslâm dini, temelini hiç şüphesiz ve açık bir biçimde toplum temeli üzerine kuran ve hiçbir anında toplum konusunu göz ardı etmeyen tek dindir.

Toplumunu oluşturan farklı sosyal gruplar vardır. Genel olarak ifade edecek olursak bunlar: Aile, komşu, cemaat, kavim, millet ve ümmettir.

Aile

İslâm, insanların birliği prensibini ortaya koyar. Buna göre bütün insanlar, Adem ve Havva'nın çocukları olup, yaratılıştta birbirlerine eşittir. İnsan topluluklarının en küçük birimi ailedir. Aile, toplumun temel çekirdeğini meydana getirir. Aile, anne, baba ve çocuklardan oluşur. Büyük baba, nine, torunlar da aile tanımını içinde yer alır. Daha genel bir ifadeyle karı - koca, çocuklar ve karı - kocanın akrabaları, aile denilen yapıyı oluşturur. İslâm'a

15 Bkz. Bakara, 2/44, 66, 73, 219, 231, 242, 266; Al-i İmran, 3/13, 65, 191; Nisa, 4/44, 58, 78, 82; En'am, 6/50, 65, 98, 152; Araf, 7/3, 57, 176, 185; Yûnus, 10/3; Yusuf, 12/109, 111; Nahl, 16/66, 90; Mû'minun, 23/68; Nur, 24/41, 44; Rum, 30/8, 9; Fatır, 35/44; Sad, 38/29; Muhammed, 47/24; Naziat, 79/26, ...

16 Âl-i İmran, 3/103-105; En'am, 6/153, 159.

17 Bakara, 2/213; Yûnus, 10/19.

göre aile, nesep veya din birliğiyle oluşur. Kur'an'da ehl kelimesi, aile anlamında kullanılır. Ehlu'l-beyt ifadesi, sözlük anlamı itibariyle aile fertleri anlamındadır. Ancak mutlak anlamda kullanıldığında Hz. Peygamberin aile fertlerini ifade eder.¹⁸

Tabii ve sosyal şartlar, fitri ve psikolojik faktörler, aile denilen topluluğu zorunlu kılmaktadır. Ailelerin birleşmesinden akraba toplulukları meydana gelir. Akraba, kan bağı yahut evlilik anlaşmasıyla birbirine bağlanan insan gruplarıdır. İslam, aile fertlerinin birbirleriyle ve akrabalarıyla ilişkilerine çok büyük değer vermiştir.¹⁹ Kur'an, bütün insanların hem kendilerinin ve hem de aile bireylerinin maddi ve manevi hukukunu gözetmeyi, dini bir zorunluluk olarak değerlendirir (Tahrir, 66/6). Peygamberimiz, "Allah'tan korkun ve evlatlarınız arasında adaleti gözetiniz"²⁰ buyurarak evlatlar arasında kız-erkek üstünlüğüne dayalı ayrımcılığın ve adaletsizliğin yapılmasını yasaklamıştır.

Komşu

Toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurlarından bir diğeri de komşudur. Aynı sokak, mahalle veya binada ortak mekânları paylaşan kişilerin birbirleriyle insanî ilişkileri, sosyal dayanışma ve yardımlaşmaları oldukça önemlidir. Kur'an, yakın ve uzak komşulara, birlikte olduğumuz iş, yol veya hayat arkadaşlarımıza iyilik etmemizi ve bunlarla olan ilişkilerimizde kendimizi üstün görerek kibirli davranmamızı yasaklar (Nisa, 4/36).

Hz. Peygamber'in komşuluk ilişkileri ve hakları konusunda oldukça vurgulu beyanları vardır. O, komşuya eziyet etmeyi şiddetle yasaklamış, insanî ilişkilerimizin tümünde empati yani karşıdaki insan ile aynı duyguyu paylaşmak, kendimizi onun yerine veya onu kendimizin yerine koyarak adalet yapmamızı istemiştir. O, bu konuda kendimiz için istediğimiz iyi ve güzel şeyleri komşularımız ve diğer kardeşlerimiz için de istemenin iman ölçüsü olduğunu vurgulamıştır.²¹ İslam, "farklı inançtan" komşuların yani zimmilerin hukukunu da gözetmiştir. Zimmi, İslâm devleti tarafından din, mal, can ve namusu, belirli bir mal veya para karşılığı korunma altına alınmış gayri müslimlerdir. Bunların haksız ve adaletsiz bir muameleye tabi tutulması kesinlikle yasaklanmıştır.²²

18 İsfahani, *Müfredat*, s. 96

19 Bakara, 2/27, 83, 177, 215, 228; Nisa, 4/1, 36; Ra'd, 13/21, 25; Rum, 30/38; Muhammed, 47/22.

20 Müslim, *Kitabu'l-Hibat*, 13; İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-Kübra*, Daru'l-Ma'rif, Beyrut 1386, IV, 168.

21 Buhâri, İman, 6; Müslim, İmân, 17, 71, 72; Tirmizi, *Sıfatu'l-Kiyame*, 59, Edeb, 1; Nesâi, İman, 19, 33; İbn Mâce, İman, 9.

22 Müslim, Cihad, 3; İbn Mâce, Cihad, 38.

Cemaat

Cemaat, aynı fikir ve inanç etrafında toplanmış insan topluluğudur. Bu kavramla, günümüzde yaygın olarak kullanıldığı şekliyle sosyolojik anlamda belirli bir liderin etrafında toplanmış bir insan topluluğunu değil, aynı dine mensup olanların oluşturduğu birlikteliği kastediyoruz. İslâm dini, müslümanların cemâat halinde yaşamalarna; her hususta birbirlerini destekleyip, yardımcı olmalarına önem vermiştir.²³ Peygamber (s.a.s.), müminleri, bir binayı oluşturan ve birbirleri ile kenetlenmiş tuğlalara benzetmektedir.²⁴ Kur'an-ı Kerîm de, aynı inancı paylaşanları "kardeşler" olarak nitelendirir (Hucurat, 49/10). Allah, kuvvetli bir bina gibi bir araya gelip kendi yolunda cihad eden mü'minleri sevmektedir (Saff, 61/4). İslâm cemâati, kardeşlik, eşitlik, yardımlaşma, adalet ve karşılıklı fedakârlık üzerine kurulmuştur.²⁵ Aralarında sınıflaşma, ırk ve bölge ayırımı kesinlikle yoktur (Hucurat, 49/10). Kur'an, bölünme ve parçalanmayı hiçbir şekilde kabul etmemektedir.²⁶ Allah, müslümanları, aşırı derecede yüceltilmiş çeşitli kitap, anlayış veya şahıslar etrafında değil, Kur'an etrafında bir araya gelmeye davet etmekte (Âl-i İmran, 3/103), dinlerini parçalayıp ayrılıklara, ihtilaflara düşenler gibi parça parça olmaktan sakındırmaktadır (Rûm, 30/32).

Peygamberimiz (s.a.s.) de, Kur'an'ın öngördüğü tarzda mü'minleri birlik ve beraberliğe davet etmiştir. O'nun bu konuda birçok hikmetli sözü bulunmaktadır. Onlardan bir kısmı şunlardır: "Allah'ın eli (rahmeti) cemâatle beraberdir";²⁷ "Bereket cemâatle birliktedir";²⁸ "Cemaat rahmet, tefrika ise azabtır."²⁹ Bu hadislerdeki cemaat ifadesi de dini birliktelik anlamındadır.

Kavim

Kavim kelimesi, belirli bir konu, kişi veya olayla bütünleşmiş, aynı duygu ve nitelikleri taşıyan topluluklar için kullanılır. Kur'an'da Nuh Kavmi (Araf, 7/69), Musa Kavmi (Araf, 7/148), Firavun Kavmi (Araf, 7/127) gibi bir

23 Al-i İmran, 3/103; Şûrâ, 42/39.

24 Buharî, Salat, 54, Mezalim, 6, Edeb, 36; Müslim, Birr, 65; Tirmizî, Birr, 18; Nesaî, Zekat, 67; İbn, Hibban, I, 467; Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, VI, 102; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, VIII, 165; el-Hindî, *el-Muttakî, Kenzu'l-Ummal*, I, 239, 256.

25 Maide, 5/2; Enfal, 8/73; Tevbe, 9/71.

26 Al-i İmran, 3/103, 105; En'am, 6/159; Enfal, 8/46; Mü'minun, 23/53; Rum, 30/32; Şûrâ, 42/13-16.

27 İbn Hanbel, *Müsned*, V, 414; Tirmizî, Fiten, 7; Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, VI, 66; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevaid*, V, 400; el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, I, 359.

28 İbn Mâce, At'ime, 17; el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, XV, 341.

29 İbn. Hanbel, *Müsned*, 4/145; el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, III, 430; eş-Şevkânî, *el-Fevaidu'l-Mecmuâ*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1407, I, 502.

kişiyle bütünleşmiş belirli toplumlar için kullanılan ifadeler yer almaktadır. Ayrıca belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırılmayan her zaman ve her yerde bulunabilecek, belirli niteliklere sahip topluluklar için de kullanılmaktadır: Allah'ı ve O'nun ayetlerini benimseyen ve bilen anlamında "bilen bir kavim" (En'am, 6/105), iman eden bir kavim (En'am, 6/99), kâfir kavim (Enfal, 6/105), zalim bir kavim (En'am, 6/144), akleden, tefekkür ve tezekkür eden kavim,³⁰ zorba, baskıcı kavimler (Maide, 5/22), bozgunculuk yapan kavimler (Ankebut, 29/30), salih kavimler (Maide, 5/84) gibi...

Millet

Millet kelimesi, Kur'an ayetlerinin tümünde din anlamında kullanılmıştır. Millet ile din arasındaki fark şudur: Millet, bir peygambere nisbet edilen dindir.³¹ Genel anlamda din kelimesi, peygambere nisbet edilmeyebilir. Nitekim Kur'an, İbrahim'in dini hakkında, "milleti İbrahim"³², İshak ve Yakub'un tebliğ ettikleri din hakkında da, "İshak ve Yakub'un milletini" (Yusuf, 12/38), Yahudi ve Hıristiyanların dini hakkında da yine millet ifadesini din anlamında kullanır: "Milletlerine (=dinlerine) uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla hoşnut olmayacaklardır..." (Bakara, 2/120). Millet kelimesi, ilahi niteliği bulunmayan dinler hakkında da kullanılmıştır: "... Doğrusu ben, Allah'a inanmayan ve âhireti inkâr eden bir kavmin milletini (=dinini) bırakmışımdır."³³ Müslümanlar tarih boyunca farklı kabile ve boy-lardan olmalarına karşın, kendilerini İbrahim peygamberin milletinden yani onun dininden kabul ederler. Günümüzde millet kelimesi, daha ziyade aynı etnik ve ırk kökenine sahip topluluklar için kullanılmaktadır.

Ümmet

Ümmet kavramı, "imam" kökünden türemiş çoğul bir isimdir. Ümmet, bir din, zaman veya mekânın kendilerini bir araya getirdiği topluluktur. Bu kavram, insanlar hakkında kullanıldığı gibi diğer canlılar için de kullanılır. Kur'an, canlılardan her bir türün, birer ümmet olduklarını belirtir.³⁴ Ümmet, terim olarak, bir amaç için bir lider etrafında toplanmış insanlar birliğidir. Ümmet kelimesinin, zaman, din ve önder anlamları da vardır. Aynı inancı taşıyan müslüman topluluğuna İslâm ümmeti veya Ümmet-i Muhammed denilmektedir. Buna göre ümmet kavramında belirleyici unsur, ırk, kan birli-

30 Ankebut, 29/35; Nahl, 16/69; Bakara, 2/164; Maide, 5/58; En'am, 6/126; Ra'd, 13/3,4; ...

31 İsfehani, s. 773.

32 Bakara, 2/130, 135.

33 Yusuf, 12/37; Araf, 7/88-89; İbrahim, 14/13-14; Kehf, 18/20; Sad, 38/7.

34 Bakara, 2/128; Âli İmran, 3/104; En'am, 6/38.

ği, ekonomik, siyasi ve toplumsal çıkarlar değil, inanç birliğidir.³⁵ Diğer semavî dinlere mensup olanlar da Ümmet-i Musa, Ümmet-i İsa diye anılırlar. Kur'an'da Hz. Muhammed'in ümmetinin, bütün insanlık alemi için ortaya konulmuş örnek ve orta yolu tutan bir ümmet olduğu ifade edilir.³⁶

Ahlaki, bilinçli ve erdemli bir toplum oluşturabilmek için, gerekli olan birçok kural vardır. Bunlar, iman, amel-i salih, ahlak, temizlik, ilim, istişare, iyilikleri emretme ve kötülükten alkoyma, adalet, toplumsal dayanışma, birlik, düşünce ve inanç özgürlüğü, barış, doğruluk, helal ve haramlara riayet, emanete ihanet etmemek, zulüm ve haksızlıktan kaçınmak gibi daha nice kuralları vardır.³⁷ Bu kurallardan çok önemli gördüklerimizi makalemizin hacmini de dikkate alarak üç ana başlık halinde ele alacağız. Bunlar: Toplumsal birlik ve dayanışma, iyiliği emredip kötülükten alkoyma, adalet ve örnek bir toplum oluşturmaktır.

3.1. Toplumsal Birlik ve Dayanışma

İslam Dini, yalnızlık içinde sürdürülen bir yaşamı tercih etmez. İslam, insana her zaman bir topluluk içinde yaşamasını öğretir ve emreder. İslam'da, bir insanın tüm eylemleri, eğer ilahi buyruklara uygun olarak yapılmışsa, Allah'a hizmet ve itaat olarak kabul edilir. İslam bu bakımdan bir yaşam biçimidir ve bireylerin ortak hareket etmelerini ister. Ortak bir hedef, ortak bir eylem biçimi, ilahi buyruklara itaat ve yaşam biçiminden dolayı mü'minler, tek bir topluluk ve güçlü bir cemaat oluştururlar. Kur'an: "Her toplumun bir sonu vardır. Sonları geldiğinde; ne bir süre ertelenebilir ne de öne alınabilirler" (Araf, 7/34) demektedir. Birey ve toplum değiştirilemez ve sınırlı boyutta bir yaşama sahiptir. Her fert ve toplumun varlığı olduğu gibi, yaşam süreleri de vardır: "Her ümmet için bir ecel (belirlenmiş bir süre) vardır. Ecelleri gelince, ne bir an gecikebilirler ve ne öne geçebilirler" (Araf, 7/34). Kur'an, "...Her toplum, kendi günah ve sevaplarının kaydedildiği kitabını görmek için çağrılacak..." derken (Casiye, 45/28) toplumların da yaşayan canlılar gibi olduğunu, toplumların da fertler gibi hesaba çekileceklerini ifade etmektedir.

İslam, mü'minlerin her zaman bir cemaat oluşturmalarını ve bir önderin liderliğinde bulunmalarını ister. Kur'an'a göre şayet İslam toplumunun ara-

35 Geniş bilgi için bkz. Atalay Orhan, "Kur'an'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar," *Atatürk Univ. İlahiyat Fak. Dergisi*, Erzurum, Sayı: 16, 2001, s. 197-231.

36 Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/110. İsfehani, s. 86; Elmalılı, 1/508.

37 Geniş bilgi için bkz. Draz, M. Abdullah, *Kur'an Ahlakı*, Çev. Emrullah Yüksel ve Arkadaşı, İz Yay., İstanbul 1993, s. 393-407.

sında bir anlaşmazlık vuku bulursa, bunun çözümü, Allah'ın Kitabı, Peygamberin Sünneti ve Mü'minlerin yöneticisi konumunda bulunan Müslüman liderlerdir (Nisa, 4/59, 82). Peygamber (s.a.s.) şöyle demektedir: "Aranızda yalnızca üç kişi bile bir seyahate çıkacak olsa bu üç kişiden biri imam seçilmelidir."³⁸

İslam'ın hükümlerinin hemen hemen tümü, fertler arasında birliği sağlama amacını taşır. İslam inancına göre insanların hepsi yaratılıştan kardeştir. Ancak insanların mü'min olarak nitelenmeleri, ırk veya soy birlikteliğine bağlı değildir. Yani İslam'da kan bağından ziyade, inanç kardeşliği esastır (Hucurât, 49/10). "Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine rahmet ve şefkatle muamele etmede bir beden gibi olmalıdır. Bedenin bir parçası rahatsız olduğu zaman, diğer kısımlar da onun rahatsızlığına ortak olur."³⁹ "Müminler, birbirini destekleme ve birbirlerine yardımcı olma konusunda tıpkı bir binayı oluşturan parçalar gibidir."⁴⁰ İslam, birlik ve dayanışma konusuna o kadar önem verir ki bunu imanın gereği olarak görür. Nitekim Peygamberimiz, "İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de mü'min olamazsınız"⁴¹ buyurarak mü'min olmanın, birbirimizi sevmekle çok sıkı irtibatlı olduğunu ifade etmiştir. Peygamberimiz, Veda Hutbesi'nde bu hususun altını çizmiş ve müslümanların kardeş olduklarını ve birbirlerine kesinlikle haksızlık etmemelerini emretmiştir.⁴²

Mü'min kardeşler arasında birliğin sağlanabilmesi, Allah'ın kitabıyla olmalıdır. Peygamber, bütün hayatını, insanları ilahi buyruklar yoluyla birleştirme çabasında harcamıştır. O, mü'minlerin felaketten kurtulabilmeleri ve merhamet olunabilmeleri için insanları Allah'ın dininde birleşmeye çağırmış-

38 Ebu Davud, Cihad, 80; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415, VIII, 99; Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Sünenü'l-Beyhaki el-Kübra*, Mektebetü Daru'l-Baz, Mekke 1994, V, 257; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, VI, 1072.

39 Buhârî, *Birr*, 37; Müslim, *Birr*, 67; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 270; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 481; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, I, 259.

40 Buhârî, *Salât*, 54; *Mezâlim*, 6; Edeb, 36; Müslim, *Birr veş-Sıla*, 65, 84; Tirmizi, *Birr veş-Sıla*, 18; Nesai, *Zekat*, 67; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 404; İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, I, 467; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 163; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 102; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VIII, 165; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, I, 238.

41 Müslim, *İman*, 93-94; Ebu Davud, Edeb, 131; Tirmizi, *İsti'zan*, I; Kiyame, 56; İbn Mace, *Mukaddime*, 9; Edeb, 11; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 167, II, 391, 442, 477, 495, 512; İbn Hibban, *Sahih*, I, 471; Abdu'r-Rezzak, *Musannef*, X, 385; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 248; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 267; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 279; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, III, 133.

42 Buhârî, *Mezâlim*, 4; *İkrah*, 7; Müslim, *Birr veş-Sıla*, 32, 58; Ebu Davud, Edeb, 46; Tirmizi, *Hudud*, 3; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 68, 91, 277, 311, 360, III, 491, IV, 66, V, 24, 25...; İbn Hibban, II, 291; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XII, 287; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, V, 280; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, IV, 305.

tır. Çağrını kabul edenler, mü'minler arasına katılmış ve tüm mü'minlerle eşit sayılmışlardır. Peygamber, mü'minlerden, Ümmet'e sınımsız sarılmalarını ve dayanışmayı sürdürmelerini istemiştir. Tarihin sayfalarını çevirirsek, Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki düşmanlığa son vererek aralarında barış sağlayıp onları kardeş yapan olgunun İslam dini olduğunu görürüz. Aynı şekilde bedevilerle şehirli Arapları birleştiren de İslam olmuştur. İslam, onlara Allah'ın buyruklarını kabul etmeyi ve onlarla yönetilmeyi öğretmiştir. O halde mü'minler, imanlarını korumak ve onu toplumsal hayatın temeli yapmak için takvalarını, sebatlarını ve kanaatkârlıklarını arttırmak zorundadırlar. Din, mü'minlerin kullukta ve itaatta kararlı ve samimi oldukları ve sağlıklı bir toplum oluşturdukları zaman tek rehber olabilir. Bu da ancak iyi ve doğru amellerle, Allah'ın dininin uygulanmasıyla mümkün olur.⁴³

Toplum fertleri arasında düşmanlık duygularını azaltan, fertleri birbirine kaynaştıran, sevgi, şefkat ve samimiyeti geliştiren unsurlardan biri de infak yani zekât ve sadakadır. İnfak, yapılması zorunlu olan dinî, insani ve ahlaki ödevler arasındadır. İnfak, isteğe bırakılmış gönüllü bir iyilik olmanın ötesinde, imani ve ahlaki bir zorunluluktur.⁴⁴ Bununla birlikte toplumsal dayanışmayı sağlamak için, bir de geçici olarak borç verme yani "karz-ı hasen" müessesesi vardır.⁴⁵ Kur'an, insanların ibadet ediyoruz diye yüzlerini sağa sola döndürmelerini yahut bazı hareket ve âdetleri, alışkanlık duygusu içerisinde yapmalarını, "iyilik" ve "güzellik" olarak değerlendirmez. Gerçek iyilik ve güzellik, inanç ve samimiyetle davranmak ve elinde bulunan nimetlerden özellikle de sevdiklerinden bir kısmını ihtiyaç sahipleriyle paylaşabilmektir.⁴⁶

Kur'an, insan ilişkilerinin tümünün meşru, hukuki ve ahlaki temeller üzerine oturtulmasını ister. Bu nedenle haksız kazanç, başkalarının mallarını hileli ve sahte yollarla yemek kesinlikle yasaklanmıştır.⁴⁷ Aynı şekilde İslam dini, yüksek ahlaki vasıflardan cömertliği övmüş, cimrilik ve mala aşın düşkün olmayı da kınamıştır.⁴⁸ Toplum hayatının vazgeçilmez unsurlarından biri de ahlaklı olmak ve insanlarla iyi geçinmektir. Mümin, ahlaklı, uyumlu yani

43 http://haksozhaber.net/okul_v2/Faruki, Cemil, "İslam'ın Toplum Görüşü", Sayı: 98, Mayıs, 1999, 20 Şubat 2011.

44 *Tevbe*, 9/60, 103. Sosyal dayanışma hakkında geniş bilgi için bkz. Şeker, Mehmet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara 1984.

45 *Bakara*, 2/280; *Hadid*, 57/18.

46 *Bakara*, 2/177, 189; *Al-i İmrân*, 3/92.

47 *Bakara*, 2/188; *Nisâ*, 4/29.

48 *Buhârî*, *Edeb*, 31; *Müslim*, *Birr*, 56.

ünsiyet ve ülfet edilen kişidir. Başkalarıyla geçinemeyen kişide hayır yoktur.⁴⁹ İslam, toplumsal barış ve huzurun temini için, insanları birbirine kaynaştıran güzel bir sözün⁵⁰ ve kardeşlerin birbirlerine tebessümle gülümsemesini bile sadaka olarak değerlendirmektedir.⁵¹ Çünkü din kelimesinin asıl anlamı, itaat etmek, borçlanmak,⁵² muamele ve karşılıktır.⁵³ Bu muamele, kişinin Allah ve diğer varlıklarla ilişkisi demektir. Yani insanın iki türlü muamelesi vardır: a-Allah'a karşı muamelesi. b-İnsanlara ve diğer varlıklara karşı davranışları. Dolayısıyla Kur'an'ın insan ve toplum açısından temel gayelerinden biri de hiç şüphesiz ki yeryüzünde adil ve ahlakî temellere dayanan, yaşanılabilir bir toplumsal düzen kurmaktır.⁵⁴

Sosyal dayanışma, barış ve kardeşliğin esaslarından biri de fertlerin birbirlerine karşı samimi duygular beslemeleridir. Peygamberimiz dinin, nasihat yani samimiyet olduğunu bildirmiştir.⁵⁵ Bu samimiyet, Allah'a, Peygamber'ine, Müslüman yöneticilere ve bütün mü'minlere karşı yapmamız gereken görevleri benimseyerek, isteyerek ve tam hakkını vererek gösterilmelidir (Müslim, İmân, 95). İnsanlar arası ilişkilerde zaman zaman istenmeyen olaylar meydana gelebilir. Bu gibi durumlarda fertlerin fedakârca ve hoşgürü davranmaları gerekir. Bunun gerçekleşmesi, affetme erdemine bağlıdır. Kur'an, her halukârda barış ve affin hayırlı olduğunu ve affetmenin dini ve insani bir nitelik olduğunu vurgular: "Affi benimse; iyiliği emret; cahillerden uzak dur."⁵⁶ İslam inanç ve esaslarına göre toplumsal dayanışmayı ve kardeşliği tehdit eden çeşitli manevi hastalıklar vardır. Haset, gıybet, koğuculuk, laf taşıma, kötü lakap takma, yalan, zina, içki, kumar, faiz, iftira ve alay etme bunlardan sadece birkaçıdır. Müslümanın, toplum selameti için bu ve diğer yasak davranışlardan da oldukça uzak durması dini bir görevdir.

İslam'daki dayanışma anlayışı, madde ve menfaat odaklı değil, ahlak eksenslidir. İslami dayanışma, fitrata, inanca, insan onuruna ve toplum tabiatına uygundur. Kur'an, mü'minlerin iyilik ve takvada yani Allah'ın yasakların-

49 İbn Hanbel, *Müsned*, V, 335; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII, 105; el-Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, I, 240.

50 Buhari, *Edeb*, 34; İbn Hibban, *Birr*, 472.

51 İbn Hibban, *Birr*, 474.

52 İsfahanî, s. 323.

53 El-Gazali, Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., IV, 427.

54 Fazlu'r-Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev., Alpaslan Açıkgeçenç, Ankara Okulu Yay., Ankara 1996, s. 37.

55 Geniş bilgi için bkz., Görmez, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bir Hadis-i Şerifinde Din Tanımı -Bir Hadisin Semantik Tahlili", *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) özel sayısı*, 2000, 2003, sayı: Özel Sayı, s. 331-338.

56 Nisa, 4/128; Arâf, 7/199.

dan sakinme hususunda yardımlaşmalarını, günah ve düşmanlıkta ise yardımlaşmamalarını emretmektedir (Mâide, 5/2). İslam, ahlaki bir toplum öngördüğü için, dayanışma ve yardımlaşmanın kurallarını da ahlaki esaslara bağlamaktadır. Bu nedenle iyi ve güzel olarak görülen şeyler, her hâl ve şartta desteklenmeli ve yaygınlaştırılmalı, kötü ve gayri ahlaki durumlar ise her hal ve şartta kabul edilmemeli ve uzak durulmalıdır.⁵⁷

3.2. İyiliği Emretme ve Kötülükten Alıkoyma

Kur'an mesajlarının tümü, insanın, yaşadığı evrende hemcinslerinin ve diğer bütün varlıkların hukukunu gözeterek insanca bir hayatı tercih etmesine yöneliktir. Bir başka ifadeyle Kur'an, insanın inandığı ve ibadet ve muamele olarak tatbik etmesi gereken değerlerin, sosyal hayata da yansıtılmasını yani ahlaki erdemlere dönüştürülmesini ister.

İslâm toplumunda her birey, iyiliğin yaygınlaşması ve kötülüğün önlenmesine kendi ölçüsünde katkıda bulunmakla yükümlü kılınmıştır. Bu ilkeye, "emr bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker" yani Allah'ın iyi ve güzel olarak bildirdiklerini emretmek, kötü ve çirkin olarak gördüklerinden ise alıkoymaya çalışmak denilmiştir. Bu görev, her müslümanın, toplum içindeki konumuna, maddî ve manevî gücüne göre katılacağı bir sorumluluktur. İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak çok önemli bir görevdir. Fakat bu sorumluluk rastgele, herkesin kendi kafasına veya kanaatine göre değil; ya merkezi otorite tarafından belirlenen kişilerce yürütülür veya mü'minler bunu, ferdi çabalardan ziyade kollektif faaliyetlerle gerçekleştirmelidir. Aksi takdirde kargaşa ve fitne çıkar. Mü'minler, tüm insanlığı doğru ve iyi olana çağırmalıdır. Toplum denen insan örgütlenmesinin bir diğer amacı da Allah'ın dininin uygulanmasıdır. Bu kural, Kur'an ifadesiyle "yeryüzüne sâlih kulların hakim olmasını" sağlamak için konulmuştur (Nur, 24/55). Hz. Peygamber, bu görevin önemini ve kapsamını şu ifadelerle dile getirmektedir: "Allah'a yemin ederim ki, ya iyiliği emreder, kötülüğe engel olursunuz ve zalimin iki elini tutup onu hakka çevirir, doğruluğa zorlarsınız veya (bunu yapamazsanız) Allah, iyilerinizin kalplerini de kötülerinkine benzetir ve daha önce İsrâiloğulları'na olduğu gibi size de lanet eder."⁵⁸ Çünkü kötülükler gizli yapılırsa, bundan yalnız onu yapan zarar görür; fakat açıktan ve toplumsal bir boyut kazanarak yapılır da karşı çıkılmazsa bu bütün topluma zarar verir. Kur'an, bu konuya o kadar

57 Özafşar, Mehmet Emin, "Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik", İslama Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar, Ankara 2007, s. 374-381.

58 Tirmizi, Tefstru'l-Mâide, 5,7; Fiten, 9; Ebu Davud, Melahim, 17; İbn Hanbel, Müsned, V, 388; Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, X, 146; İbn Ebi Şeybe, Musannef, VII, 460; Beyhaki, Şuabu'l-İman, VI, 80; el-Hindi, Kenzu'l-Ummal, III, 140.

önem verir ki savaş zamanlarında bile dinde uzman bir topluluğun savaşa katılmayıp, ülkede emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker faaliyetini sürdürmesini öngörür (Al-i İmrân, 3/104). Çünkü iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, hak inançların kalplere yerleşmesine engel olan durumları ortadan kaldırır.

İslam'ın dikkat çektiği hususlardan biri de yapılan kötülüklerin aleni yapılmaması ve açığa vurulmamasıdır. Peygamberimizden konuyla ilgili olarak şu rivayet yapılmıştır: “Ümmetimin hepsi affolunmuştur, yalnız açıktan açığa günah işleyenler müstesna. Açık günahlardan biri de: Kul geceleyin bir günah işler. Sonra Rabbi o günahı örtbas ettiği halde sabaha erer. Fakat kul: Ey filan! Ben dün gece şöyle şöyle yaptım diye söyler. Halbuki kendisi, Rabbi onun günahını örtbas ederek gecelemişti. Rabbi onun günahını örttüğü halde geceler de sabahlayınca Allah'ın örttüğünü açar.”⁵⁹

İslam toplumunda olumsuzlukların giderilip bunların yerine hayırlı faaliyetlerin yerleştirilmesi, çok önemli imani ve ahlaki bir sorumluluktur. Çünkü Kur'an'a göre “bir toplum kendi özündeki (iyi veya kötü) nitelikleri değiştirmedeği sürece, Allah onların durumunu değiştirmez” (Ra'd, 13/11). Kur'an İsrailoğullarından küfre sapanların hem Davud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın lisanı ile lanetlendiklerini bildirir. Bunun nedeni olarak, onların inkâr ve isyan etmeleri, hakkın sınırlarını aşmaları ve yaptıkları kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmeğe çalışmamaları olduğunu bildirir (Al-i İmran, 3/78-79). Hz. Peygamber kötülükten alıkoymanın gerekliliğini şu çarpıcı ifadelerle dile getirmiştir: “Sizden her kim yanlış (çirkin/gayrimeşru) bir durum görürse ona derhâl eliyle müdahale edip değiştirsin. Eğer eliyle değiştirmeye güç yetiremezse, diliyle yani sözlü olarak müdahale etsin. Buna da güç yetiremezse kalbiyle protesto etsin; zira, iman etmiş olmanın asgari gereği budur.”⁶⁰ Allah, toplumun tümünün olmasa bile, bir kesiminin sosyal denetim ve uyarı vazifesini üstlenmesini öğütlemektedir: “Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü engelleyen bir topluluk bulunsun...” (Al-i İmrân, 3/104). Fertlerin birbirleriyle yardımlaşmaları, sadece iyilik ve güzellikleri gerçekleştirmekle değil, çirkinlik, kötülük, haksızlık, zulüm, ikiyezlülük ve riyakârlığın engellenmesi biçiminde de olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber; “Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et!” Sahabe; “Ey Allah'ın Resulü! Zulme

59 Buhari, Edeb, 60; Taberanî, *el-Mu'cemu's-Sağir*, I, 378; İsbehanî, Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 4. Baskı, 1405, II, 197; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, X,314.

60 Müslim, İman, 20; Ebû Dâvud, Salât, 242; İbn Mace, Fiten, 20; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 10; İbn Hibban, I, 541; Abdu'r-Rezzak, *Musannef*, III, 285; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VI, 85; el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, III, 141.

uğrayana yardım edebiliriz, fakat zalime nasıl yardım edebiliriz?” dediklerinde Hz. Peygamber; “Zalimin, zulüm işlemesine engel olarak (yardım edebilirsiniz)” diyerek konunun farklı bir boyutuna dikkatleri çekmiştir.⁶¹

Evrenin yaratıcısı olan Rabbimize duyduğumuz derin saygıyı, sadece belli amelleri yaparak ve belli sözleri söyleyerek gösteremeyiz. Yaşamımızı Allah'ın emirlerine uygun yönlendirerek yaparız. Tek başına kalmış bir müslüman, Allah'a isyan edenlerle mücadele edemez. Allah'ın itaatkâr kulları bir araya gelerek kollektif güçleriyle bu isyana karşı durmalı ve Allah'ın kanunlarını uygulama çabasında olmalıdır. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler, bize İslam kardeşliğinin kollektif gücünü göstermektedir.⁶²

İslam, insanların doğuştan ve sonradan kazandıkları hakların korunmasına çok önem vermiştir. Yaşama hakkı başta olmak üzere, inanç, mal-mülk edinme, güvenlik, akıl ve ruh sağlığının korunması gibi hakların muhafazasını her şeyin üstünde tutmuştur. İslam, toplumsal ilişkilerin sağlıklı biçimde korunabilmesi için, insan ilişkilerini “hak” mefhumu üzerine oturtmuştur. Hak, sadece hukukun konusu değil, aynı zamanda, fitri, insani ve ahlaki yükümlülükleri de bu kapsamına almaktadır. İslam'ın emirlerinin çoğunun insanı toplumsal hayatın içine girmeye yönelttiği görülür. İnsanın tüm ilişkileri, iki önemli bölüme ayrılır. Birinci bölüm, insanın Allah ile olan ilişkilidir. Bu, yaratılan-yaratıcı yani Allah-kul ilişkisidir ve hukukullah diye adlandırılır. İkinci bölüm ise, insanın insanla ve diğer canlılarla olan ilişkilidir. Buna da hukuk'ul-ibad yani kul hakları denir.

3.3. Örnek ve Adaletli Bir Toplum Modeli Oluşturma

Bir toplumun amacı ne kadar yüce ise, toplum üyelerinin yaşamı da o kadar yüce olacaktır. İmtiyazlı ve adaletsiz durumlar, toplumu meydana getiren bireyler arasındaki sevgi, saygı ve bağlılığı kaldırır, ahengi bozar, insanlar arasında kin nefret ve düşmanlık tohumları saçar. Hz. Peygamber, “Kızım Fatıma! Babanın peygamber olduğuna güvenme”⁶³ diyerek, fertlere ve topluma hiçbir imtiyaz ve menfaatin sağlanamayacağını ifade etmiştir. Nitekim Hz. Peygamberin toplumunda hiçbir kimse asla imtiyazlı olmadı. İslam toplumunda soy, sop, mevki, makam, mal ve mülk gibi farklılıklar, hiçbir şekilde

61 Buhâri, Mezâlim, 5, İkrâh, 7; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 99; Darimî, Rikak, 40; İbn Hibban, XI, 540; Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*, VI, 101; Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VII, 521.

62 Geniş bilgi için bkz., Ebu Zehra, Muhammed, *el-Muctemeu'l-İnsani fi Zilli'l-İslam*, ed-Daru's-Suudiyye, Riyad 1401.

63 Buhari, Vesaya, 11, Menakib, 12, Tefsir, Tefsiru Sureti's-Şuara, 86; Müslim, İman, 89, Fedailu's-Sahabe, 15; Tirmizi, Zühd, 7, Tefsir, Tefsiru Sureti's-Şuara, 27; Nesâf, Vesaya, 6; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 333; Darimî, Rikak, 23; İbn Hibban, *Sahih*, II, 412.

imtiyaz sebebi olarak görülemez. Suç işleyerek dengeyi bozanlar ve bilhassa toplumsal suç işleyenler cezalarını kesinlikle görürler. İslam, rütbeye, makama dayalı farklılıklara izin vermez, kesinlikle reddeder.

Buradan hareketle şu söylenebilir: Toplumlar iki türdür. İyi toplum, kötü toplum. İyi toplum, iyi insanlar üretir, kötü toplum ise kötü insanlar üretir. Kötü insan ve medeniyetler ile iyi insan ve medeniyetler arasında devamlı bir rekabet ve çatışma vardır. Bireyi, toplumu, devleti ve medeniyeti yaşatıp ayakta tutan, yüksek ahlaki değerlerdir. İslami değerler, insanın tabiatı ile bağlantılıdır. İnsanın ruhsal ve ahlaki gelişimine yardım ederler. Bu yol ve etkinliğin önünü tıkayan değerler, gayr-i İslami değerler olarak tanımlanır. Bu değerler, insan tabiatına uymazlar. Aslında cehaletten, kibir ve kapristen doğarlar ve insanlığın tüm günahlarının kaynağıdır.⁶⁴

İslami ilkelerin toplumsallaşması hususunda müslümanların çalışma yapması, dini ve insani bir görevdir. İslam toplumunu kurmaya talip olanlar, kendi aralarında birbirlerine karşı son derece merhametlidirler.⁶⁵ Toplumun başındaki kimse toplum üyelerine yeteri kadar yumuşak davranmalı, sert ve katı davranmamalıdır (Al-i İmran, 3/159). Topluma ait işler ve yapılacak faaliyetler, kesinlikle istişareye dayanmalıdır (Şura, 42/38). Yapılacak işlerde kolaylık esas olup zor olan değil, her zaman kolay olan tercih edilmelidir (Bakara, 2/185). Toplum ve üyeler her zaman ve her yerde yaptıkları işleri, Allah'ın hoşnutluğu için yapmalıdır (Nur, 24/55). Toplum üyelerinin ve başkanların, yapılacak işler hakkında Kur'an ve sünnetteki kararlar dışında herhangi bir tercihleri olamaz (Ahzab, 33/36). Toplum bireyleri yapacakları tüm işlerinde en başta Hz. Peygamberi örnek alacaklardır (Ahzab, 33/21). Mü'minler, bütün güçleriyle ilahi bir toplum olmaya çalışarak hareket edecek ve Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşacaklardır (Maide, 5/56).⁶⁶

İslam, akliselimi bozacak şeyleri ısrarla yasaklamıştır. Allah, çoğunluğun arzularına uymayı reddetmiş ve böyle bir anlayışla davranmanın fesada sebep olacağını vurgulamıştır (Mü'minun, 23/70-71). Tevhidin unsurlarından biri ahirete inanmaktır. Onun ayrılmaz sonucu ise, insanın nerede olursa olsun ve ne zaman olursa olsun iyiliği benimsemesi ve kötülükten kaçınmasıdır. Çünkü onun yanında her şeyi bilen, olup bitenleri kayda geçiren, yaptıkları sebebi ile herkesin başında duran yüce Allah vardır. Önünde ise öyle bir gün var ki, o gün herkes yaptığı her iyiliği ve işlediği her kötülüğü karşısında

64 Serdar, Ziyaüddin, *İslam Medeniyetinin Geleceği*, İnsan Yay., İstanbul 1986, s.37.

65 Fetih, 48/29; Maide, 5/54.

66 www.enfal.de/oe66.htm, eskicioglu,osman/birey toplum cemaat ve olusum, 7 Şub 2011.

bulur. Yine o gün herkes yaptıklarının karşılığını mutlaka alır. Ahiret gününe inanılmazsa, arzulara uymayı engelleyecek ve nefsin doğal hazları peşinden sürüklenmeyi engelleyecek köklü bir sebep bulunmaz. İslâm, hakka bağlılık, mükâfat ve karşılığı Allah'tan bekleme esasına dayanır. Dünyevî gayeleri ve maksatları ikinci derecede ve arka planda görür. Yapmak veya yapmamak biçimindeki her davranış, Allah rızası için, O'na teslim olmak ve O'nun isteği olan hakka uymak için yapılır. O her şeyi kaydeden, her şeyi bilendir. Çünkü dinin temeli, fert ve toplumun dünya ve ahiret hayatındaki yararını hikmete dayalı olarak düzenlemektir. Dinin tüm ilkeleri, adalet, rahmet, hikmet ve insanların yararını gözetmeyi hedefler. Hangi kural veya değerlendirme, adalatten zulme, rahmetten azaba, faydadan zarara, hikmetten anlamsızlığa dönüşmüşse, o kural veya değerlendirme, artık İslam olmaktan çıkmıştır.⁶⁷

Hz. Peygamber'e hırsızlık yapmış eşraftan bir kadın getirilmiş ve bazıları da aracılık yaparak cezayı hafifletmek istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, öfkelenerek "Hırsızlık yaparak getirilen kimse, kızım Fatıma olsa bile onun elini keserdim" buyurmuştur.⁶⁸ İslam toplumunda birey anasıyla babasıyla, soyu sopu ile değil, bizzat kendisiyle değerlidir. Yani birey, insan olduğu için değerlidir.

Hakkaniyet ve adaletin en güzel ölçüsünü dile getiren Hz. Peygamber, bütün davranışlarımızda uygulamamız gereken çok önemli ve temel bir kuralı bizlere bildirmektedir. Bu kural şudur: "Hiçbir kimse, kendisi için istediği hayır ve güzel şeyleri, diğer kardeşleri için de arzulamadıkça iman etmiş olmaz."⁶⁹ Bu kurala göre, insanlarla ilişkilerimizin tümünde, kendimizi karşıdaki insanın yerine koyma veya onu kendimiz gibi görme söz konusudur.

Bu anlayışı, asgari seviyede uygulamaya koyduğumuzu düşünelim. Başkasını kendisi gibi gören bir toplumun fertleri arasında, adaletsizlik, kıskançlık, kin, nefret ve çatışma olabilir mi? Elbette olmaz. Çünkü bu anlayış sahipleri, bunun imani bir gereklilik olduğuna inanırlar. Peygamberimizin (s.a.s.) bu hadisini, "bütün dünyayı barış içinde idare edebilecek bir formül" şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bu kural, normal seviyedeki

67 İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvahhiki'n*, Daru'l-Ciyl, Beyrut 1973, III, 3.

68 Buhari, *Enbiya*, 52, *Fedailu's-Sahabe*, 18, *Meğazî*, 50, *Hudud* 11, *Diyat*, 20; Müslim, *Hudud*, 2, 8,9, *Fiten*, 21; Ebu Davud, *Hudud*, 4; Tirmizi, *Hudud*, 6; Nesaî, *Kitabu Kat'u's-Sarik*, 5; İbn Mace, *Hudud*, 6; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 386; Darimî, *Hudud*, 5; İbn Hibban, X, 248; en-Neysaburî, *Hakim, Müstedrek*, IV, 421; Abdu'r-Rezzak, *Musannef*, X, 202.

69 Buhari, *İman*, 6; Müslim, *İman*, 71-72, *Müsakat*, 108; Tirmizi, *Kıyamet*, 59; Nesaî, *İman*, 19, 33; İbn Hanbel, III, 278; Darimî, *Rikak*, 29; Beyhaki, *Şuabu'l-İman*, VII, 500; el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, III, 307.

Müslümanlık ölçüsüdür. Bunun üstündeki seviye isâr yani kardeşini kendisine tercih etme seviyesidir (Haşr, 59/9). Bu seviye ise, ideal Müslümanlık ölçüsüdür.

İslâm toplumunun yegâne prensibi, teori ve pratik davranışlarda hakka uymaktır. Zaten İslam toplumunun bir niteliği de tüm insanlık âlemi için vasat ve şahit ümmet oluşudur (Bakara, 2/143). Yani merkez, her tarafı denk, mu'tedil, hayırlı, hakşinas, adil ve müstakim, güzel ahlak, ilim ve irfan ile mümtaz, şahitliği kabul edilir, merkezî bir cazibe ve önderliği haiz, örnek alınıp uyulması gereken bir cemaat ve tam manasıyla adil bir ümmet kılınmıştır.⁷⁰

SONUÇ

Kur'an, insanın çok güzel yaratıldığını, varlıkların çoğundan şerefli kılındığını, tertemiz bir fitrat ve geliştirilebilir yeteneklerle dünyaya gönderildiğini bildirir. İnsan, Kur'an'a göre erkek ve bayanın ilk yaratılışı, aynı ve tek bir nefistendir. Bundan sonrası ise bir anne ve babadan çoğalma şeklindeki üremedir.

İslam Dini, toplumsal bir dindir ve mü'minleri, kendi dinlerine mensup olan bir önderin liderliğinde yaşamaya ve itaate teşvik eder. Kur'an, Müslümanların ahlaklı, bilinçli ve erdemli bir toplum oluşturmalarını ister. Bunu gerçekleştirmek için Müslüman fert ve toplumların iki tür görevi bulunduğunu belirtir. Bunlardan biri, müsbet güzelliklerin ortaya çıkmasına yönelik eylemlerdir. Bunlar, toplumda birlik, dayanışma, iyilik ve güzellikleri teşvik edip yapma, model bir toplum oluşturma gibi niteliklerin hayata geçirilmesine yönelik emirlerdir. Diğeri ise, kötülöklere engel olma, günah işleme, adaletsizlik, fitne, fesat, yalan, hile, kin, nefret, alay, düşmanlık ve isyan gibi davranışlarda bulunmayı yasaklayan hükümlerdir.

İslam, Allah'ın hoşnut olmadığı her türlü söz ve davranıştan uzak kalarak bunlarla mücadele etmeyi, dinin ve dindarlığın göstergesi olarak kabul eder. İslam'a göre, insanın söz ve eylemleri, ilahi buyruklar dikkate alınarak yapılmışsa, Allah'a hizmet, itaat ve ibadet olarak değerlendirilir. İslam, bu bakımdan bir yaşam biçimidir. Dolayısıyla hayatın gereği olarak, toplum üyeleri arasında bir anlaşmazlık vuku bulursa, bunun müracaat yeri, Allah'ın

Kitabı, Peygamberin Sünneti ve Mü'minlerin yöneticisi konumunda bulunan Müslüman liderler olmalıdır.

Kur'an, gerçek iyilik ve güzelliğin, çok sevdiğimiz nimetlerden bir kısmını ihtiyaç sahipleriyle paylaşabilmek olduğunu vurgular. Peygamberimiz, dinin, Allah'a, Peygamber'ine, Müslüman yöneticilere ve bütün mü'minlere karşı inanç ve samimiyetle davranmak olduğunu belirtmiştir.

Ferdî ve toplumsal konularda, ehliyetli ve yetkin kişilerin görüşlerine başvurma, zor olanın değil, kolay olanın tercih edilmesi, dine ve dini benimsemiş olanlara güven ve sevgiyi artıracaktır. Allah, çoğunluğun arzularına değil, gerçeğe yani rızasına uygun olana uymayı istemektedir. Toplumsal hayatın barış ve huzur içinde geçebilmesinin yegâne kurallarından biri de, kendimizi karşıdaki insanın yerine koyma veya onu kendimiz gibi görme kısaca insana değer verme anlayışıdır.

Toplumsal yaşamın olmazsa olmazlarından biri de, insanlarda Allah'a hesap verme inanç ve duygusunu yerleştirmektir. Zira ahiret inancı ne kadar güçlü olursa karşıdaki insanın hukukuna saygı da o derece artar. Ahiret ve hesap verme endişesi taşınmazsa, insanın doyumsuz ve kontrolsüz isteklerini engelleyecek veya onları bir düzene koyacak hiçbir güç ve otorite bulunamaz.

İslâm toplumunun yegâne prensibi, teori ve pratik davranışlarda hakka uymak, ilim ve irfan ile donanmak, önderliğe layık, örnek alınıp uyulması gereken bir cemaat ve tam manasıyla adaletli bir ümmet olma yolunda çaba sarf etmektir.